

Justitia i dataåldern

I den genomförda demokratiens samhälle, där allas »delaktighet» i beslutningsprocessen blivit ett lidelsefullt framfört handlingsprogram och där den intensiva politiseringen av snart sagt varje livsområde kommit nästan varje uttalande eller handling att framstå som en politisk meningsyttring, förefaller det alltmer egenartat att man sällan ifrågasätter ett system som innebär att enskilda tvister överlämnas åt en handfull yrkesmän för auktoritativt avgörande enligt generella regler och att den samhällliga maktapparaten står till förfogande för genomdrivande av de beslut dessa specialister fattar, skriver professor Stig Strömholm. Beslutsfattande och styrning av samhällliga förlopp är för närvarande föremål för intensiv vetenskaplig bearbetning. Dömandet är alltså en hantverksmässig verksamhet. Vid sidan av den moderna förvaltningens och storföretagsamhetens förkromade snabbköpsbutiker för färdiglagade och hygieniskt cellofanförpackade samhällliga lösningar framstår domstolarna som gammaldags hökarbodrar, där kaffet blandas på platsen och sillen plockas ur tunnan med hemlagad lake, framhåller professor Strömholm.

»När du går till en överhetsperson med din motpart», heter det i Lukas 12: 58, »så gör dig under vägen all möda att bliva förlikat med denne, så att han icke drager dig fram inför domaren; då händer att domaren överlämnar dig åt rättstjänaren, och att rättstjänaren kastar dig i fängelse. Jag säger dig: Du skall icke slippa ut därifrån, förrän du har betalt ända till den yttersta skärven.»

Detta råd från de första årtiondena efter Kristi födelse skulle utan nämnvärda korrigeringar behålla sin giltighet i mycket lång tid, och de förändringar i rättvisans handhavande som gör att evangelisten om han talade idag skulle något överdriva vådorna av en förlorad civilprocess, inskränker sig till två, som i maklig takt följt varandra i de olika kulturländerna. Risken att avpressas »ända till den yttersta skärven» minskades väsentligt under senromersk tid, då man införde regler om det s k *beneficium competentiae*, den skuldsattes rätt att från utmätning undanta det allra nödigaste; i Sverige torde denna humana princip knappast ha vunnit insteg förrän under 1600-talet. Risken att vid bristande betalningsförmåga försmäktas i fängelse blev vid liv betydligt längre; i Sverige avskaffades den s k bysättningen, eller insättande i gäldstuga, så sent som 1879, i samband med införandet av vår ännu gällande utsökningslag.

Det vore naturligtvis orimligt att påstå, att denna utvecklingsrytm, med femhundra år eller så mellan förändringarna, skulle vara karakteristisk för innehållet i de rättsregler som den gammalorientaliske do-

maren tillämpade vid stadsporten, som de romerska pretorerna utformade och som alltifrån högmedeltiden i stigande omfattning handhafts av särskilt utbildade yrkesmän. Men *mekanismen*, det säregna sätt för beslutsfattande som vi kallar judiciellt, har visat en påfallande livskraft. Och detta är egentligen ganska märkligt. Det finns visserligen rent praktiskt inte så många sätt på vilka beslut utanför den rent privata sfären kan fattas – den aristoteliska indelningen av statsformerna i monarkisk, aristokratisk och demokratisk tillhandahåller alltjämt en rationell första klassifikation. Med olika kombinationer av huvudmodellerna och med olika varianter av beslutanderättens faktiska utformning kommer man emellertid tydligen fram till en tämligen artrik flora av beslutfattningsmodeller.

Konungens högsta domsrätt

Det är icke förvånande att dessa modeller tidvis utövat ett starkt inflytande på det judiciella beslutfattandet. Stundom, och kanske särskilt där politisk makt koncentrerats hos ett organ med beslutskompetens i sista instans – som fallet var hos den athenska folkförsamlingen under demokratin och som tendensen var hos frihetstidens svenska ständer – har sådana organ uppslukat domaremakten, men detta är förhållandevis sällsynt. Den vanligaste formen av sammansmältning mellan politisk och dömande makt i vår kulturkrets är otvivelaktigt den som hos oss ännu skyntar i den juridiska terminologien: konungens högsta domsrätt. Ännu idag

framställer föredragande revisionssekreterare i den svenska högsta domstolen sina bedömningar i så hovmannamässiga ordalag som »Kungl Maj:t torde finna...» och sina domsförslag i form av »hemställan, att Kungl Maj:t måtte» välja det ena eller andra domslutet.

Mot påståendet, att många århundradens enväldiga monarker på justitietronen skulle visa hur det judiciella beslutfattandet i själva verket följsamt anpassat sig efter varje tids politiska beslutfattningsmodell, kan emellertid resas åtskilliga invändningar. För det första hade denna maktkoncentration under åtminstone större delen av sin giltighetstid alls inte samma ideologiska eller praktiska innebörd som den idag skulle besitta. Den för moderna ögon så klart uppspaltade trefalden i monarkens uppgifter som på en gång lagstiftare, den exekutiva maktens överhuvud och högste domare uppfattades som en enhet, där domaren, *rex justus*, mycket länge dominerade. I sin roll som lagstiftare uppfattades han länge inte som den där utnyttjar sin politiska makt till att förändra den samhällseliga verkligheten omkring sig utan som den där ger uttryck åt och på sin höjd förtydligar och finputsar en även utan hans åtgöranden giltig, objektiv och oföränderlig ordning – den gudomliga rätten eller stammens rätt. Mellan lagstiftare och högste domare var sålunda gränsen ofta otydlig. Det skulle på samma sätt dröja länge innan statsteoretisk analys drog upp gränser mellan dömande och förvaltning. Den senare hade för övrigt en så blygsam omfattning i för-

hållande till rättsvärderna att den knappast kan ha påverkat bedömningen. När den moderna staten växte fram för tre-fyrahundra år sedan, försvann flerstädes monarkens högsta domsrätt eller övergick till ett rent formellt prerogativ, vars förblivande ofta var folkpsykologiskt motiverat och vars utövning anförtroddes åt andra.

Om man sålunda vågar hävda, att den situation som åsyftas i Luk 12: 58 visat en förbluffande livsduglighet som modell för samhällsligt beslutfattande, ligger det nära till hands att fråga sig varför denna av alla sådana modeller hävdats så väl. Vari ligger dess särart? Skall man försöka karakterisera den judiciella verksamheten genom att framhäva sådana drag som kan sägas skilja den från annat offentligt beslutfattande, träder en rad egenheter i dagen.

Montesquieu

Det är vanligt att man förknippar insikten om dömandets särart med namnet Montesquieu, och i viss omfattning är detta säkert berättigat. De montesquieuska idéerna utgör ett av de vackraste historiska exemplen på hur en tvivelaktig tolkning och beskrivning av fakta kan bli riktig i efterhand genom att presentationen görs så övertygande och medryckande att den kan inspirera till politiska handlingsprogram och den vägen så småningom trycka sin prägel på ett stycke verklighet. Montesquieu, som själv var domare, var missnöjd med förhållandena i 1700-talets Frankrike, där överdomstolarna just var invecklade i en maktstrid med regeringen,

och han såg sig om efter exempel på en mer tillfredsställande samhällsordning. En sådan trodde han sig finna i England, där han ansåg sig påträffa en uppdelning mellan dömande, lagstiftande och verkställande makt. Det var i allt väsentligt en feltolkning av 1700-talsparlamentarismens England, men det prydliga schemat slog an. En viss särbehandling av den dömande statsfunktionen hade i praktiken och än mer i teorien förekommit relativt länge i Europa, men det förekom undantag som man på Montesquieus tid börjat uppleva som missbruk. Den klara tredelningen var ett av dessa idéhistoriska lyckokast, som tillfredsställde en lång rad av samtida dunkelt framställda behov och strävanden och samlade dem under lättbegripliga formler. Det var på intet sätt så att Montesquieu kan betecknas som uppfinnare eller ens upptäckare av det gentemot andra myndigheter självständiga domstolsväsendet, men i en naturvetenskapligt och mekaniskt inriktad och lyckligt naiv tid kom maktodelningsläran och dess följsatser att upplevas som naturliga, en position som dessa idéer endast gradvis förlorat.

Här är det egentligen följsatserna som intresserar mest. Det följde av maktodelningsläran att den lagstiftande makten hade att tillhandahålla lagtext i erforderlig omfattning och av erforderlig kvalitet. Domarmakten skulle tillämpa lagarna, och man föreställde sig att om bara texterna var riktigt skrivna skulle denna verksamhet vara rent mekanisk. Om man bara för ett ögonblick lever sig in i den illusionen,

framstår dömandet särskilt renodlat. Parterna, det må nu vara enskilda som står mot varandra eller en myndighet, t ex åklagarmyndighet, som står mot enskild, överlämnar åt därtill särskilt utsedda personer, domarna, att slutgiltigt avgöra individuella tvister i kraft av generella regler. Avgörandet är auktoritativt i den meningen att det tjänstgör som en bindande anvisning till andra samhällsorgan, exekutionsväsen eller kriminalvård, att vidtaga de åtgärder som domen föreskriver. Auktoritativt är det också i den meningen att det utgör en tillämpning av regler som uppfattas som bindande och ingenting annat. Det är reglerna som skall förverkligas, och det finns – till skillnad från vad fallet är när meningsmotsättningar biläggas genom förhandling, vare sig vid handläggning av tvister utom rätten eller i politiska sammanhang – ingen plats för kompromisser dikterade av parternas inbördes styrkeförhållande eller för skälighetsbedömningar. Rättstillämpningen uppfattas som en ren subsumtion, där det enskilda fallet föres in under den generella regeln. Domaren, har någon sagt, uppfattades i det utgående 1700-talets och det tidiga 1800-talets ideologi som en automat, i vilken man stoppade in fakta för att i gengäld få ut en dom. Den franska Code civil av 1804 kom för många jurister – och för lagbokens kejsrliche tillskyndare – att framstå som den fulländade lagen.

Illusionen om den mekaniska rättstillämpningen var ett tema med flera variationer. I stället för den perfekta lagen, som förvandlade domaren till en mario-

nett, trädde under 1800-talet på sina håll uppfattningen, att rättsvetenskapen, med en perfekt begreppshierarki som förvandlade rättstillämpningen till en kedja av oangripliga subsumtioner, skulle kunna skapa den matematiska visshet, och därmed den fullständiga rättssäkerhet, som man ännu uppfattade som ett ideal. Det främsta legislativa monumentet över denna illusion är den tyska civillagboken, Bürgerliches Gesetzbuch (BGB), som trädde i kraft år 1900.

Uppfattningen att rättstillämpning är en verksamhet som förlöper genom kedjor av oangripliga syllogismer till sitt mål – domen – har aldrig varit helt obestridd. Gång efter annan har erfarna jurister pekats på den klyfta som gapar mellan de generella reglernas abstrakta språk eller de kasuistiska bestämmelsernas trånga inhägnader å ena sidan och den bångstyriga oförutsebara verkligheten å den andra, och därmed också framhållit omöjligheten att utesluta värderande ställningstaganden från domarens sida i det konkreta fallet. Ett av de ständiga återkommande motsatsparen i den långa dialogen mellan olika juridiska skolor är motsättningen mellan den skola som i första rummet betonar rättssäkerhetens krav och därmed förordar en bunden, formaliserad och om man så vill mekanisk tillämpningsstil och den riktning som vill ge domarna större frihet för att därmed öppna rättssalarna för argument och värderingar utifrån samhället i stort och möjliggöra lösningar i det enskilda fallet som ter sig rimliga och förnuftiga utifrån dessa värderingars syn-

punkt. Frånsidan av dessa mynt, som putsade och glimmande kastats in i den juridiska idébörrens budgivning, är i det ena fallet präglad av verklighetsfrämmande stelbenthet, i det andra av godtycke.

Skärvor kring altaret

Än har den ena, än har den andra riktningen dominerat. Betraktar man BGB som en den vetenskapliga, lidelsefria och från värderingar rensade rättens apoteos, måste man konstatera att denna apoteos i likhet med de flesta sådana kom för sent. Det dånade redan i rättens krater, och det skulle inte dröja länge innan juristerna väckts ur drömmen om den vetenskapligt säkra rättstillämpningen. Det är inte min avsikt att söka beskriva peripetierna i den moderna dialogen mellan rättssäkerhet och bundenhet å ena sidan och flexibilitet och rättsskapande frihet å den andra, men några ord må ägnas åt att karakterisera den situation som är den historiska utgångspunkten för dessa framtidsbetraktelser. Det var från två håll de fridsstörare trängde in som efter sekelskiftet skingrade drömmen om den serent vetenskapliga rätten: det var dels sociologiskt inspirerade teoretiker, som ville riva bindeln från Justitias ögon och tvinga henne att se ut över de samhälleliga realiteterna, dels språkteoretiskt och logiskt orienterade forskare, som krossade illusionen om det juridiska språkets precision och entydighet och bröt det aldrig förr ifrågasatta sammanhanget mellan normernas och de teoretiska satsernas logik. Det hopades skärvor kring Justitias altare.

Den mycket stora ökning som ägt rum under de senaste femtio åren av våra insikter om vad rättstillämpning faktiskt är – som samhällsfenomen, som språkanvändning, som beslutfattningsmekanism – har i förvånansvärt ringa omfattning påverkat tillämpningsapparatusens utformning och arbetssätt. Om det är någon insikt som förefaller säker på detta gränsområde mellan traditionell juridisk forskning, filosofisk språkanalys, psykologi, sociologi och politik – ett gränsland som genom alla dessa livaktiga grannars skiljaktiga utgångspunkter och metoder aldrig fått odlas i samordnad endräkt och därför också ter sig som en risig utmark med spridda plöjor mellan stenarna – så är det insikten om att dömandet inte är en rent teoretisk verksamhet utan innefattar starka element av värdering och skön. Striden mellan de båda huvudriktningar som tidigare nämnts gäller numera framför allt frågan om varifrån ledning i denna verksamhet skall hämtas: om man i största möjliga utsträckning skall söka sig till främst sådana officiellt hallstämplade värderingar som återfinnes i lagmotiv, i annan lagtext och i högre domstolars tidigare avgöranden eller om man skall släppa in argument utifrån, från den värld av fakta som sociologien åtminstone punktvis tillhandahåller och från den fria debatt som ständigt pågår i samhället.

Här skall inte något ställningstagande göras i den diskussionen. Men det bör påpekas, att i den genomförda demokratiens samhälle, där allas »delaktighet» i beslutfattningsprocessen blivit ett lidelsefullt

framfört handlingsprogram och där den intensiva politiseringen av snart sagt varje livsområde kommit nästan varje uttalande eller handling att framstå som en politisk meningsyttring, framstår det – särskilt mot bakgrund av vår insikt om de ofrånkomliga och svårkontrollerade värderingarnas plats i den judiciella verksamheten – som alltmer egenartat, att man sällan ifrågasätter ett system som innebär att enskilda tvister överlämnas åt en handfull yrkesmän för auktoritativt avgörande enligt generella regler och att den samhällliga maktapparaten står till förfogande för genomdrivande av de beslut dessa specialister fattar. Men även ur en annan synpunkt är denna verksamhet anmärkningsvärd. Beslutfattande och styrning av samhällliga förlopp är för närvarande föremål för intensiv vetenskaplig bearbetning. Matematikens och naturvetenskapernas resurser tas i allt större omfattning i anspråk både för att analysera och för att rationalisera besluts- och styrningsprocesserna. Dömandet är alltjämt en hantverksmässig verksamhet. Vid sidan av den moderna förvaltningens och storföretagsamhetens förkromade snabbköpsbutiker för färdiglagade och hygieniskt cellofanförpackade samhällliga lösningar framstår domstolarna som gammaldags hökarbodas, där kaffet blandas på platsen och sillen plockas ur tunnan med hemlagad lake. Hur passar nu detta hantverksmässiga petande med de enskilda fallen, denna verksamhet som tidigare betecknats som något så asocialt som konst – *ars aequi et boni* – in i vår värld, som på vissa punkter ter sig lika ex-

pressionistiskt förgrovd och industriellt förenklad i förhållande till världen av igår som en negermask vid sidan av en gotisk träskulptur?

Vilka faror hotar?

Utgår man – som jag gör – från att den judiciella formen för beslutfattande är en god ordning, som under mycket lång tid lyckats bevisa sin livskraft och förmåga att hjälpligt förena kraven på rättssäkerhet och flexibilitet, kan den sista frågan också formuleras så: i vilka modernistiska skepnader hotar idag de faror mellan vilka Justitia alltid haft att lägga sin kurs – faran för godtycke och faran för stelbenthet? Den första faran är, och har förmodligen alltid varit, den mest uppenbara och högljutt framträdande. Den senare är subtilare och mer omärklig. Å andra sidan visar rättsutvecklingen att det finns en utpräglad tendens att fördriva Satan med Belsebub: varje försök att motverka den ena faran sker gärna på sådant sätt att den andra frambesvärjes så mycket kraftigare. För att hindra nyckfullhet eller överdriven lydnad mot den politiska maktens vinkar försvor sig upplysningsmännen åt den naiva drömmen om den mekaniska rättstillämpningen, och reaktionen mot begrepps-jurisprudensen kring det senaste sekelskiftet gav upphov till en skola, som brukar kallas den frirättsliga och som i sina extrema yttringar satte »den Richterkönig» näranog i lagstiftarens ställe.

De faror som den blinda Justitia har att undvika är naturligtvis inte för juridiken speciella. Hur ensam domaren i stadspor-

ten än sitter, är hans verksamhet en del av samhällslivet, hans idéer betingade av den allmänna utvecklingen. Det krav på rätts-säkerhet som ledde till vrångbilden av domarautomaten var ett led i det större idé-komplex, som kom till uttryck i den franska revolutionen och sedermera utformades av den tidiga liberalismen. Till grund för frirättsskolan låg inte endast de skärpta krav på empirisk iakttagelse av de sociala realiteterna som framfördes av de nya samhällsvetenskaperna – i sin tur inspirerade och stundom bländade av naturvetenskapens metoder och resultat – utan också det skärpta trycket från de demokratiska idéerna. Vill man på samma sätt söka lokalisera de tendenser i den moderna utvecklingen som var för sig medför faror i de båda huvudriktningar jag här beskrivit som de traditionella, kan man kanske tala om den *politiska* och den *teknokratiska* riktningen. Jag skall först beröra de risker som Justitia kan tänkas löpa från politiskt håll.

Den judiciella modellen för beslutfattande har som redan framhållits stått sig i många oväder och överlevt många ideologiska vindkast. Det tyder på att det är en i tämligen hög grad ideologiskt neutral teknisk anordning. Dock inte helt. Det finns ett par-tre grundförutsättningar varför modellen inte kan fungera. Den första och självklaraste är att det finns en sektor inom samhällslivet där diametralt motsatta ståndpunkter åtminstone kan vara rimliga och där lösningen inte bara kan ges i orderform utan kräver att båda parter får tillfälle att utföra sin talan. I

en samhällssyn, eller ett samhällssystem, där det inte finns plats för enskilt agerande i frågor av någon som helst betydelse, där alla sådana frågor är lösta efter enhetliga mallar och där förekomsten av olika likaberättigade intressen överhuvudtaget inte erkännes, där behövs inga domstolar. Det behövs förmodligen alltid *myndigheter*, som konstaterar om medborgarnas agerande står i överensstämmelse med mallarna och eventuellt utdömer påföljder vid bristande konformitet, men detta är tydligen inte detsamma som ett förfarande uppbyggt kring principen *audiatur et altera pars* – må även den andra parten höras. I än högre grad framstår den judiciella beslutsmodellen som överflödigt i de fall där samhället överhuvudtaget inte bygger på ett system med generella normer utan åtminstone inom stora områden regleras genom beslut från fall till fall av myndigheter i enlighet med en bestämd intressehierarki eller något liknande mönster.

En annan grundförutsättning för den judiciella beslutsmodellen är tydligen att den i samhället förhärskande ideologien inte principiellt utesluter möjligheten av *objektivitet* även i sådana frågor som direkt eller indirekt kan tänkas beröra de dömandes egna intressen eller sätta värdeladdade föreställningar i spel. Att domaren inte skall göra skillnad mellan rik och fattig, mellan känd och okänd, är urgamla maximer, som alla ger uttryck åt den för all normtillämpning konstitutiva satsen att lika skall behandlas lika. Men dessa maningsord förlorar uppenbarligen var-

je förnuftig mening i en radikalt deterministisk samhällssyn, som hävdar att tex tillhörighet till en viss samhällsklass eller grupp ofrånkomligen bestämmer domarens handlande och utan botemedel får honom att identifiera sig med företrädare för den egna gruppen.

Man kunde kanske sammanfatta de båda grundförutsättningarna så att där enskilda intressen och individuell argumentation överhuvudtaget inte erkännes som legitima, vare sig därför att det inte finns någon fri sektor där de spelar eller därför att samhället dirigeras uppifrån genom beslut från fall till fall – beslut som legitimeras genom något slags ofelbarhetsdogm – och där allt beslutfattande uppfattas som politiska ställningstaganden, där löper den judiciella beslutsmodellen faran att antingen krympa bort eller, med bibehållet namn, förändras så till sitt innehåll att det inte längre är fråga om **normtillämpning i enskilda fall** utan om myndigheters agerande *ad hoc* till förverkligande av bestämda resultat.

Reella risker

Att detta inte är några teoretiska utan högst reella risker, därom vittnar erfarenheten från diktaturstaterna. I nazitidens Tyskland illustreras icke blott det judiciella mönstrets perversion, genom de regler som tillät och ålade domarna att supplera de straffrättsliga buden med vad »gesundes Volksempfinden» kunde diktera, utan även domstolsinstitutionens bortträngande, i det rent politiska sk folkdomstolar i synnerhet under regimen desperata slutskede

tillerkändes kompetens framför de traditionella domstolar, som trots åtskillig tjänstvillighet inte kunde förmås att låta sådana principer tränga igenom som den nazistiska statsnyttans och ledarviljans oinskränkta krav på företrädare framför rätts-säkerhetens och enskildas anspråk. De östeuropeiska staternas moderna historia tillhandahåller likaledes exempel.

Är detta nu en reell fara även hos oss? Man skall kanske inte överdriva den. Men det kan heller inte förnekas att den existerar. Den är kanske så mycket större som domstolsväsendet, denna smala men oändligt viktiga sektor av det offentliga livet, är föremål för en sådan okunnighet och ligkiltighet i samhället, att snart sagt vilka orimligheter som helst både i den snedvridna och sensationsinriktade pressbevakningen av Justitias domäner och i den offentliga debatten kan passera. Respekten för de generella normerna undergräves fortlöpande genom flitig rapportering av enskilda fall, där dessa normers tillämpning utifrån den ena eller andra för tillfället omhuldade värderingen kan framstå som oskälig, vilket ger upphov till upprörda krav på snabb förändring utan att normernas lämplighet i den stora massan av typfall beaktas. Sk kändisars mellanhavanden med rättsväsendet diskuteras gärna i en modern sagoform, där rättstillämpningen utan tyngande förklaringar framstår än som den komiskt klumpiga jätten, än som den outgrundliga häxan. Inte blott pressorgan utan även offentliga utredningar tenderar att på olika sätt misstänkliggöra rättvisans företrädare genom att ut-

breda sig över deras rekrytering och sociala gruppstillhörighet samt de konsekvenser för likheten inför rätta som dessa förhållanden – gärna beskrivna som missförhållanden – kan förmodas innebära. Allt detta – som innebär ett undergrävande av åtminstone den ena grundförutsättningen för den judiciella beslutsmodellens verksamhet – hamrar nu oavslutligt på den stora allmänhetens inställning till domstolarna. De numerärt ganska obetydliga extrema grupper, som i så förvånande stor utsträckning får oemotsagda komma till tals i massmedia och på gatorna, hjälper i sin mån till genom kraftigt förstärkta beskyllningar. Hos dessa grupper saknas dessutom helt följdriktigt den andra grundförutsättningen för att ett judiciellt beslutfattande skall kunna fungera – respekten för och rentav tron på möjligheten av respektabla motargument och en fri sektor för enskilt agerande. I den mån ansvariga politiska instanser av opportunist, räddhåga eller egen övertygelse ger efter för sådana gruppers värderingar och krav, är den judiciella beslutsmodellen hotad. Det vore nu en kraftig överdrift att påstå, att våra politiska ledare hittills skulle ha medvetet vidtagit konkreta åtgärder som realiserar ett sådant hot. I vissa sammanhang, t ex vid tillsättandet av juristkommissionen i Wennerströmaffären för några år sedan, gav dåvarande statsministern uttryck åt en ljus och förtroendefull syn på de däri ingående höga domarnas lämplighet att med oväld och nit undersöka vad i ärendet förekommit. Det bör kanske emellertid ihågkommas att alternativet till en ju-

ristkommission var en parlamentarisk undersökningskommission. Förkärleken för specialkommissioner och specialdomstolar är annars ett av de drag som tyder på att det judiciella beslutfattandet inte alltid uppfattas som idealiskt av de maktavande. Att både statsverksamhetens politisering, statstjänstens förvandling till allt större likhet med den enskilda arbetsmarknaden – en utveckling som accentueras bl a genom ett nyligen framlagt betänkande om statstjänstemännens ämbetsansvar – och slutligen statens uppträdande på allt bredare front som storföretagare är tendenser, som i sin mån bidrar till att åtminstone reducera den sektor där beslutfattande sker genom tillämpning av generella rättsregler, förefaller också sannolikt.

Aldrig på modet

Justitia har knappast någonsin varit en dam på modet. Hon upplevde onekligen en kanske något frostig men dock framgångsrik säsong när idéerna om rättsstaten stod i sitt flor under förra århundradet och ett stycke in på 1900-talet. Kanske blev hon då en smula bortfjäsad, en smula för självmedveten och självupptagen. Det är möjligt. Det är emellertid uppenbart att den säsongen är slut. För välfärds-, företagar- och organisationsstatens käcka drabanter framstår hon nog som en spröd liten dam av anno dazumal, som man kanske försiktigtvis ägnar en lätt besvärad och avig bugning när man klampar in i salen men som inte har någon plats i de starke männens och de frigjorda kvinnornas bullrande rådslag om en *brave new*

world. Om detta är nu kanske inte mycket att säga. Det skulle förmodligen vara ett uttryck för en viss brist på historisk och social fantasi att betrakta det judiciella beslutfattandets domäner som en gång för alla fixerade och varje inskränkning av dem som ett brott mot eviga lagar. Det viktigaste är kanske att modellen får bestå intakt inom det område man alltså tillerkänner den, att den alltid finns tillhands som ett jämförelseobjekt mot vilket andra sätt för beslutfattande kan mätas, och att man bemödar sig om att ständigt, punkt för punkt, utan floskler och förutfattade meningar, göra klart för sig vad det innebär att den ersättes med andra modeller på ett givet område och tåligen studera de lärdomar som den mycket gamla damen kan tillhandahålla till båtnad för andra former av beslutfattande.

Hur kan då vad jag tidigare kallade den teknokratiska utvecklingstendensen innebära några faror för Justitia? Vilka skräcksyner lurar på henne i denna andra form av *brave new world*, den som bygges upp inte efter allt yngre politikernas allt lidelsefullare visioner utan efter allt kompetentare ingenjörernas allt perfektare ritningar – denna *brave new world* som kanske är den sannolikaste, därför att den har de mekaniska leksakernas hemlighetsfulla tjuskraft och som kanske är den obevekligt framrullande maskin mot vilken de lidelsefulla visionerna kastas som en förskräckt mänsklighets sista oskadliga molotovcocktails? Kan man finna någon lämpligare symbol än datamaskinen?

Justitia inmatad i elektronhjärna är in-

te en framtidsvision, det är redan en realitet. Det finns uppenbarligen vidsträckt områden där möjligheten att lagra och få tillgång till mycket stora informationsmassor är direkt nyttig och arbetsbesparande på det rättsliga gebitet. Detta gäller först och främst enklare databehandlingsrutiner, t ex på fastighets- och kriminalregistrens område liksom i fråga om rättsstatistik. I Sverige pågår sedan några år ett omfattande projekt under beteckningen RI – rättsväsendets informationssystem, som avses tillskapa ett ADB-system för rättsväsendets behov. Systemet har redan kommit i arbete bl a hos polisen. På det centrala judiciella området har beslut fattats om databehandling av alla domar i brottmål med början år 1970, och samtidigt kommer ett ADB-system för inregistrering av bouppteckningar att införas. Fastighetsböckerna, som ju också föres av de allmänna underrätterna, kommer att datamagasiner. Vid sidan av dessa aktuella projekt pågår planering eller försöksverksamhet på skatte- och exekutionsrättens fält.

Självklara fördelar

Införandet av databehandling på de områden jag nu berört kan sägas ha så självklara fördelar att det knappast är mödan värt att diskutera *pro et contra*. Visserligen ställer metoden åtskilliga problem – t ex beträffande rättssäkerhet, offentlighet och sekretess – men några olösliga frågor torde här inte föreligga.

Datatekniken kan också komma till användning – men här rör man sig ännu på

mycket osäker mark – för tillhandahållande av bättre information om rättsordningen som system för social styrning och för analys efter kybernetiska modeller. En annan och kanske mer närliggande användningsmöjlighet är nyttjandet av datamaskiner för sk nätverksplanering av t ex lagstiftningsarbetet. Här pågår för närvarande vissa försök inom ramen för det svenska RI-projektet. Även möjligheterna att snabbt och effektivt sprida kännedom om innehållet i omfattande regelkomplex torde kunna väsentligt förändras av datatekniken. Vid dessa mer sofistikerade användningsformer kan jag här inte uppehålla mig. Det problem som framför allt är av intresse i förevarande sammanhang är huruvida och i vilken omfattning datatekniken kan påverka de centrala judiciella funktionernas arbetssätt.

Vissa indikationer kan erhållas ur studiet av de projekt som genomförts framför allt i USA och av den blygsamma försöksverksamhet som drivits också här i landet. Kanske kan man sammanfatta de möjliga utvecklingslinjer, som är av direkt intresse från den synpunkt som här anlagts, under

tre huvudrubriker: själva normsystemets uppbyggnad, det relevanta materialets tillgänglighet och kontrollen av efterlevnaden.

Vad först beträffar normsystemets uppbyggnad, kan man ta sin utgångspunkt i ett uttalande i ett nyutkommet tyskt arbete med det symptomatiska namnet »Automationsgerechte Rechts- und Verwaltungsvorschriften», där det kort och gott heter, att »alles was formalisierbar ist, ist automatisierbar». Frågan i vilken omfattning rättsatser och framför allt rättslig argumentation är formaliserbar är ett problem som åtskilligt sysselsatt den moderna logikens företrädare. Klart är nu att i tämligen stor omfattning kan i varje fall rättsatserna i lagstiftningen analyseras upp i formella schemata, och därmed föreligger också förutsättningar för omfattande och olikartade analyser med datateknikens hjälp. Som ett exempel – lånat från en av våra få svenska experter, Peter Seipel – kan nämnas kontrollen av sk beslutstabeller, där man å ena sidan anger vissa villkor för t ex vissa påföljder, å andra sidan påföljdernas art. Ex:

	Situation 1	Situation 2	Situation 3	Situation 4
Villkor 1	sant	falskt	falskt	sant
Villkor 2	falskt	sant	falskt	sant
Åtgärd 1	×		×	
Åtgärd 2		×		×

Med datateknikens hjälp kan nu ett mycket stort material prövas i fråga om

sitt sammanhang och sin motsägelsefrihet när det gäller kopplingen mellan villkor

och åtgärder. Det är ett exempel bland många. Vissa analyser av den terminologiska konsekvensen i centrala lagverk har redan genomförts i Sverige. Teoretiskt kan man emellertid – förutsatt att tillräcklig precision och entydighet i de använda termerna kan uppnås – tänka sig en automatiserad rättstillämpning i vissa fall. De problem som detta ställer är emellertid ännu långt ifrån lösta, och experterna uttalar sig i allmänhet med stor försiktighet i frågan. Här kan blott framtidsperspektivet antydas. Vad som däremot förefaller mer närliggande är den inverkan som automationsmöjligheten kan tänkas ha på författningsmaterialets uppbyggnad. De tämligen blygsamma försök som gjorts tyder onekligen på att den traditionella lagstiftningstekniken trots all den möda som lagts ned på den lämnar åtskilligt att önska i fråga om konsekvens och logik, inte minst på det terminologiska området. Det är all anledning förmoda, att framtidens rättsregler kommer att både göras – för att översätta den tyska termen »automationsgerecht» – »datavänliga» och utsättas för kontroll med de medel datatekniken erbjuder. Och den fråga som i detta sammanhang inställer sig är, om inte konsekvensen härav kan bli en stelhet i normernas uppbyggnad och möjligen också i det rättsliga språket som i sista hand kan få menliga inverknings på rättstillämpningens flexibilitet.

Tillgängligheten

Om den andra huvudrubriken – materialets tillgänglighet – kan man fatta sig kortare. I USA, där de högre domstolarnas

prejudikat intar en central plats som rättskällor men där också den väldiga floran av lagprodukter från 50 delstater ofta måste beaktas samtidigt och där juridikens dokumentationsproblem växt till något av en mardröm – antalet principiellt relevanta rättsfall räknas i många miljoner och den årliga ökningen i tiotusental – har omfattande lagring av sådant material i datamaskiner sedan länge förekommit. Svenska behov och svensk erfarenhet är väsentligt blygsammare. Även här gör sig formaliseringskravet uppenbarligen gällande. För att rättsfall skall kunna lagras och tagas fram vid behov erfordras inte bara omfattande nyckelordssystem utan också andra hjälpmedel, t ex sk associationstabeller, som sammanför besläktade termer efter olika principer. Det principiella framtidresultatet av utvecklingsarbetet på detta område kan kort anges så, att domaren eller advokaten inför en tveksam rättsfråga med oändligt mycket mindre möda och oändligt mycket större säkerhet än tidigare kan få tillgång till allt relevant material. Och den ängsliga fråga som inställer sig är om inte också här en fara för läsning hotar: kommer inte den tillgängliga prejudikatsmängden, det till intet reducerade spelrummet för den barmhärtiga glömskan, att binda de rättstillämpande instansernas händer på ett sätt som gör anpassningen av normerna till ändrade förhållanden oändligt mycket svårare än nu – och därmed ökar kraven på kontinuerlig förändring av rättssystemet genom den centraliserade lagstiftningsapparatusens försorg.

Den tredje huvudrubriken, slutligen,

möjligheten till fortlöpande central kontroll av normernas tillämpning, kan självfallet sägas öka rättssäkerheten väsentligt. Men accentuerar den inte samtidigt utvecklingen i riktning mot större stelhet i systemet?

Självfallet bygger de perspektiv som här skisserats på fria och kanske alltför snöröta förlängningar av linjer som ännu inte är långt dragna. De som sysslar med att dra dessa linjer betyder ivrigt det harmlösa i sina förhållanden och gör ofta sina pliktskyldiga reverenser för de traditionella juridiska dygderna – omdömet, det bundna skönets och måttan – som de försäkras sig inte vilja göra onödiga. Men de påminner ibland om pojkar som fått nya mekaniska leksaker, och har någon sett en

pojke med en mekanisk leksak sluta innan maskinen är sönder eller pojken gjort sig illa?

Den gamla damen

Justitia i dataåldern – det är den spröda gamla damen i ett hörn av salen, där de yviga och vildögda visionärerna bullrar med sina skrånande verbala lekar, medan de slätkammade pojkarna, som sover gott om natten, i tyst koncentration sysslar med sitt skramlande mekano på mattan. Skall den gamla damen orka stanna, skall hon kunna reservera sin hörna för de överläggningar i mänskligt röstläge, genom skränet och skramlet, som utövningen av *ars aequi et boni* kräver och innebär?